

РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ – МИКРОКОСМОС НА СЛАВЯНСКИЯ ЕЗИКОВ СВЯТ

Славка Керемидчиева

Преодолели изпитанията на жестоките столетия, родопчани са запазили своята българска същина – запазили са своя род и родова памет, песните и легендите си, своя мелодичен родопски говор с неговия колорит, старинна красота и неподражаема архитектоника. Изумен от това национално богатство, вещият познавач на народната реч – Иван Вазов, възкликва: „Тук звучи език кристален!“

И в нашия модерен и глобализиращ се свят родопските говори оправдават славата си на езиков резерват с огромния си брой архаизми, които са неотменна част от духовно-историческото наследство, сътворено от българския народ. Те са не само ценно свидетелство за нашата етническа и езикова история, но съдържат и важни сведения, нужни за изследване на праславянския език, за историята на славянските езици и народи. Въпреки че след разселването на славяните в днешните им земи под влияние на много и многообразни вътрешни и екстралингвистични причини в славянските езици са се появили редица различия, днес *„в типологичен план диалектите им са по-близки, отколкото книжовните езици.“* Това е така, защото именно в народните говори се запазват и развиват наследени от праезика стари общи особености. **Именно върху това важно обстоятелство се гради идеята на нашия международен проект за съпоставително изследване на български и словенски език на диалектно равнище.**

Родопските диалекти са важно звено в здраво сключената верига на българските говори за осветляване на праславянския и старобългарския езиков развой. В тях изследователят лингвист непрестанно открива нови и нови доказателства за родината на първия славянски книжовен език – старобългарския, определена в началото на XX в. от бележития хърватски учен Ватрослав Ягич – на юг от Средните Родопи между Солун и Цариград.

Многобройни фонетични, морфологични и лексикални родопски специфични особености и до днес чертаят успоредици в славянския езиков свят. Тук ще посоча най-важните от тях:

Фонетични, специфично родопски черти, са:

1. Т.н. пълногласие, **акавизъм** – *варатено, сарябру, малеко, барадва* и др., които напомнят руското пълногласие.
2. Запазена **гласна ы** – *мышка, сын, сырене* и др., каквато има и в руски.
3. **Широко е** като наследник на старобългарската ятова гласна (Ѣ) – *хлеб, снег, снегуве, летуска, леф ‘обор’, гулеми, млечица* и др.
4. Наличие на **носови гласни**, остатъци от старобългарския назализъм, който може да бъде анализиран и съпоставен с полския език – *учихон, водехън, гъмба, дивиндесет* и др.
5. **Акомодацията** (приспособяването) в славянските езици, която намира израз в появата на меки консонанти и протетечни вокали, е изключително характерна черта на родопските говори. Форми като *кл^иет ‘килер’, д^иесет, , ^иезик, п^иес^иен, л^иесен* и

мн. др. са свидетелство за силното смекчаване на съгласните пред предни гласни, което довежда до появата на глайд **й**. „Палатализацията на съгласните пред предните вокали е особеност, която разграничава севернославянските (полски, чешки, руски) езици от южнославянските (български, сърбохърватски, словенски).“ (Ив. Кочев. Общославянското значение на някои фонетични явления в югоизточните български говори. – Славянска филология. Т. XV. Езикознание. София, 1978, с. 129). Родопската акомодация е от силен севернославянски тип.

Особено типичен за западнородопските диалекти е глайдът **у** в примери като *з'озба, з'осте, н'ош, м'отика, б'обен, м'оми, кр'осно* и др. **От изключително значение за славянското езикознание** са родопските облици с протетична съгласна **й** пред задна гласна **у** в примери като *йутре, йумник* ‘съименник’, *йусем* ‘осем’, *йублюбвам* ‘целувам’, а също и пред **о**: *йоглаве* ‘възглавница’, *йола* ‘ела’, *йотул'ке* ‘задната част, тилът на брадва’ и пред **а**: *йасен* ‘есен’, *йагус* ‘август’, *йагусник* ‘плодно дърво, което зрее през август’, *йодночен* ‘еднакъв’ и др.

„Изключително силният тип акомодация в родопските говори свидетелства, че между всички български диалекти именно те са запазили и доразвили най-добре индоевропейските и славянски езикови черти, които отразяват тясното взаимодействие между системите на вокализма и консонантизма... Що се касае до широкото разпространение на протетичните съгласни с друг тембър (**й**), пред задни гласни, родопските говори стоят на първо място сред всички славянски диалекти.“ (Ив. Кочев. Цит. съч., с. 131)

6. С притежаването на много **меки съгласни** и тяхната дистрибуция родопските диалекти се свързват типологически с полски, руски, белоруски и украински език, тъй като те се появяват „пред задни гласни, които не са застъпници на **ѣ**“. (Ив. Кочев. Цит. съч., с. 133).

7. С наличието на архаични падежни остатъци родопските говори, и то особено – централнородопските, отново поднасят ценни данни за славянската филология: *Уцутра са чу припев от гулемцех. Пак буднему са е своришил часот*.

Прав е големият родоповед Стайко Кабасанов, че в тези примери от Смолянско „всяка дума почти по съдържание и форма ни свързва с езика на Кирила и Методия (Един старинен български говор. София, 1963): *уцутра* ‘от (тази) сутрин’, *гулемцех* ‘от голямата махала’ (стар местен падеж), *буднему* ‘на някого’ (дателен падеж на старобългарската дума *ѣраі~ăèíú*), *часот* – в старинното значение на ‘време’.

8. Освен във фонетично и морфологично отношение, сравнението на речника на старобългарския език с лексикалното богатство на родопските диалекти отново удивлява с големия брой съхранени архаични слова, живи и в редовна употреба и до днес. Малка част от тези преминали през вековете думи са напр. *пригоршта, пригършта* ‘шепа от една или две ръце’ (стб. **ГРЪСТЬ**), от която произлизат и думите *гърсница, горсница* ‘сноп конопени стъбла’, срвн. с руското диалектно *горсть* ‘ръкойка’. Праславянското **detьlь* ‘дълбаещ’ през стб. **ДЕТЕЛЪ** и **ДАТЛЪ** е достигнало до нас чрез родопското *детал* ‘кълвач’ – *Деталут си има малки детлове*. (Ракитово, Дорково, Велинградско). Така характерното за стб. език местоимение **КОТОРЫН** и до днес е присъщо на системата на много родопски диалекти от Смолянско, Ардинско, Златоградско, Ксантийско и др. като *котри, котрисо, никотри* и пр. Срвн. *который* в

руски, *котрий*, *котрий* в украински, сърбохърватското диалектно *котери*, словенското *kateri*, *kteri*, чешкото *ktery*, словашкото *kotery*, полското *ktory*. Старобългарската дума **ЛАНИТА**, наследство от праславянското **olnita* ‘страна на лице, буза’, не е изчезнала, а е съхранена със същото значение в диалекти от Смолянско и Гоцеделчевско. Успоредиците ѝ в другите славянски езици са съответно *ланита* в украински, *lanita* в словенски, *lanitva* в чешки.

Дори да спрем дотук с изреждането на многобройните родопски лексикални архаизми, това е напълно достатъчно и неоспоримо доказателство, че „и населението, у което се срещат още тия старинни думи, съставя неразделна част от старобългарското и новобългарското племе.“

Родопските говори са не само щит на българската народност. Те са и единствените славянски диалекти, които така добре са запазили особеностите на праславянската и старобългарската фонетика, а също и редица морфологични и лексикални старинни характеристики.

Всичко това определя диалектите от Родопската област като един своеобразен и неповторим микрокосмос на славянския езиков свят.